

Т.В. Гончарук,

доктор філософських наук, завідувач
кафедри філософії та політології
Тернопільського національного
економічного університету,

М.Л. Шумка,

кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії та політології
Тернопільського національного
економічного університету.

Основні ідеї прагматизму: істинність чи корисність

Серед багатьох філософських напрямів ХХ століття особливо вирізняється філософія прагматизму або ділової людини. Прагматизм ставить все знання у пряме відношення до життя, до дії, а про значення ідей, переконань, гіпотез, систем говорить лише як про їхню здатність задовольнити людські потреби та інтереси у суспільстві.

Поняття «прагматизм» (від грецького слова «прагма» — дія, справа) вперше було введено у філософію Чарльзом Пірсом (стаття «Як зробити наші ідеї ясними...»). Основні представники прагматизму — американські вчені і філософи Чарльз Пірс, Уільям Джеймс, Джон Дьюї, в Англії — Ф. Шиллер, в Італії — Дж. Папіні і Джузеппе Прецоліні, в Китаї — Ху Ши.

Прагматизм як суб'єктивно-ідеалістичне філософське вчення виступило із повною «реконструкцією філософії»: філософія повинна стати основним методом для вирішення тих проблем, які для людини постають життєво необхідними. Мислення прагматизм пропонує розглядати лише як засіб для пристосування організму до середовища з метою успішної діяльності. Функція думки полягає у виборі засобів, які необхідні для досягнення мети. Визначаючи головний принцип прагматизму, У. Джеймс вивів тезу: у кожної людини своя філософія, свої способи філософування, «філософствувати означає мати індивідуальний спосіб сприйняття і чуття биття пульсу космічного життя» [1, с.44].

На думку представників прагматизму, філософія виступає методом вирішення суперечок філософів, який ґрунтується на практичних результатах

наших дій. У. Джеймс та Ф. Шиллер запропонували своє розуміння завдань філософії. На їхню думку, філософські міркування попередників були відірвані від проблем, які тісно пов'язані із життям людини. Натомість основною ідеєю прагматизму постає філософування через діяльність суб'єкта і сприйняття ним світу. Процес пізнання тісно пов'язаний із суб'єктом і його думкою. Власна думка людини визначає уявлення про те, що істинне, а що хибне.

Проблема істини була і залишається однією із центральних проблем у філософській проблематиці. Трактатування прагматичної істини жваво обговорюється у критичній літературі. Так, детальну характеристику гносеологічних основ концепції істини У. Джеймса подав польський філософ К. Айдукевич, відзначивши, що критерієм істини у Джеймса є не відповідність ідеї реальності, а відповідність ідеї її кінцевому результату. Вітчизняний філософ В. Табачковський виокремив спільність антиінтелектуалізму Джеймса з антиінтелектуалізмом «філософії життя», а В. Асмус побачив у протиріччях американської буржуазної свідомості спільну основу прагматичних ідей У. Джеймса. С. Франк гостро критикує філософію У. Джеймса за боротьбу проти раціоналізму, апріоризму, а за поворот до «філософії життя» виголошує схвальні відгуки [2]. Проте не дивлячись на різноманітну, почасти навіть дуже гостру критику, вчення представників прагматизму заслуговує на нове прочитання та переосмислення. Предметом нашого дослідження постає аналіз ідей прагматизму, висвітлення проблеми: істина за ради істини, чи істина за для користі.

Представники прагматизму стали першими на захист певної теорії істини, яка не згідна з дійсністю, ані з відношенням думки до дійсності. Істинність можна лише розуміти як властивість самої думки. Діяння первинне, а думка вторинна, вона лише ланка у діянні. «Посій чин – і збереш звичку, посій звичку – збереш характер, посій характер – і збереш свою долю» [3, 243-245].

Представники філософії прагматизму намагаються очистити істину від нагромаджених протягом розвитку західної філософії гносеологічних міркувань, а тим самим прагнуть наблизити істину до реального життя,

«гуманізувати» її. За істину У. Джеймс приймає тільки те, що найбільш пристосоване, корисне для життя і у житті. Вислів Джеймса: «Істина – це кредитний білет, який має силу тільки в певних умовах» став крилатим та дав змогу переосмислити й зрозуміти різні філософські традиції. Прагматизм цікавить реальна, конкретна людина, з її проблемами, пристрастями, переживаннями, бажаннями, людина, яка чим швидше хоче влаштуватися у цьому світі, вирішити свої проблеми. Саме тому У. Джеймс і відкидає все абстрактне, недоступне, пустопорожнє, а «... обертається до конкретного, до доступного, до фактів, до дії, до влади .... Це означає відкритий простір, усе розмаїття природи на противагу догмі, штучності та домагання на довершену істину ...» [1, с.29]. Істина допомагає людині реалізуватися, досягнути успіху. Істину варто прийняти за засіб, який допоможе задовольнити всі життєві потреби.

Реальність буття людини У. Джеймс розглядає як діалектично вибудований «потік життя», як живе середовище, в якому «активність» людини природно включена в цей загальний «потік» постійних змін «активностей» різного роду. Для «життєвого потоку», за Джеймсом, притаманні «безперервність» та «надлишковість» життя. Із цього філософ і виводить дефініцію людини: «Головна відмінність людини від тварини полягає у багатоманітності суб'єктивних прагнень першої; переваги людини над твариною розкриваються виключно у багаточисельності, фантастичності і неутилітарному характері її потреб... Обмежте надто великі вимоги людини, отверезіть її бажання і ви її вб'єте ...» [4, с.15].

Людина, на думку Джеймса, завжди творчо пізнає світ, ставить перед собою визначені цілі та вперто досягає успіху. Особистість у філософії прагматизму відзначається мобільністю, практичною кмітливістю, діловитістю, переконанням у тому, що з будь-якою проблемою можна впоратися. Так відомий вислів Протагора «Людина – мірило всіх речей» у вченні Джеймса звучить дещо перефразовано: «Людина є мірилом всіх речей, існуючих, що вони не існують, і не існуючих, що вони існують».

Людську індивідуальність Джеймс пояснює як поєднання волі, віри та свободи. Віру філософ пов'язує з мистецтвом творіння людиною власного життя. «Якщо би перед нами був хоча б будь-який інший, кращий образ життя і якщо би віра в будь-яку ідею допомагала нам вести цей образ життя, тоді дійсно було би для нас краще вірити в цю ідею, – виключаючи той випадок, коли віра в неї зіткнулася б з іншими, більш важливішими життєвими інтересами» [5]. На думку У. Джеймса, віра у факт може допомогти створити цей факт. Щоправда, філософ ніколи не стверджував, що Бог реально існує. Проте зазначав, що релігійний досвід відіграє величезну роль у житті багатьох людей. Оскільки віра в Бога у житті людини займає основне місце, то людина при відсутності раціональних пояснень віри може зробити вибір на користь віри на основі лише емоційної потреби простим актом своєї волі. Джеймс намагається пояснити користь такої віри: якщо я вірю у таку релігійну гіпотезу і вона постає істинною, то я тільки виграю від цього, забезпечу собі спасіння.

Людиною постійно керує вічний потяг до Вищої сили, який впливає з потреб її земного життя. Індивід постійно шукає розради та підтримки в сфері трансцендентного. Йому потрібна Істота, могутніша і досконаліша за нього самого, Істота, що зрозуміє тонкощі його духовного світу. Саме у вірі людина знаходить сенс життя. Людське життя цілком залежить від самого індивіда, від його віри у можливість покращити своє життя. Тому на вічне питання: «Чи варто жити?» Джеймс відповідає оптимістично: «Жити варто, ... якщо життя з моральної точки зору таке, яке ми собі створюємо, а ми твердо вирішили зробити його в цьому відношенні успішним» [4, с. 20].

Віра людини тісно переплітається із волею. Вводячи у свою філософію термін «воля до віри», а пізніше «право на віру», Джеймс стверджує при цьому, що ми маємо право вірити на свій власний ризик у будь-яку гіпотезу, яка є достатньо існуючою, такою, що може вплинути на нашу волю. Джеймс підкреслював, що всі встановлені структури інтелектуальної діяльності засновані на вольовій активності, на прояві волі, в його термінології «волі вірити» [6, с. 66]. Воля до віри проявляється лише у конкретних умовах, а саме

тоді, коли людина постає перед вибором. Часто людина робить вибір у найекстремальніших ситуаціях, тоді, коли так важливо не втратити надію на краще. У таких випадках, на думку У. Джеймса, інтелект не в силі допомогти, він пасивний. Активізує людську свідомість в такому разі лише воля. Тому людину у своїй філософії Джеймс подає не як таку, яка прагне пізнати світ, а як таку, яка переживає його. Для людини життя – це можливість відкрити для себе свої здібності, проявити себе у небаченій людській духовності. Питання про сенс людського життя Джеймс пояснює подібно до Сократа: як питання про благо і зло. Джеймс покладає на людину відповідальність перед тим злом, що твориться у світі. Життя людини, на думку філософа, не є абсолютним благом, проте і смерть не є ані благом, ані злом. Онтологічні абсолютні становлять для людини певну небезпеку. Прагматизм, на думку Джеймса, на відміну від інших філософських концепцій, не протиставляє істину і благо, а поєднує їх. Істина — це різновид блага, а не щось відмінне від нього. На противагу класичній теорії пізнання, яка виходила з того, що істина морально нейтральна (знання про розщеплення атома саме по собі нейтральне, воно може бути використане і на благо, і на зло людині), Джеймс стверджував, що корисність (благо) знання збігається з його істинністю. Для нього істинність будь-якої теорії полягає в її здатності працювати на людину, сприяти успіху. У його розумінні істина — синонім доцільності, корисності, успішності.

Ф. Шиллер тісно співпрацював із У. Джеймсом. Працю Джеймса «Прагматизм» Шиллер назвав геніальним твором і блискучим внеском у літературу. Проте щодо стилю, який не відповідав академічній строгості, Шиллер жартуючи засумнівався: чи зрозуміють його університетські професори? І не дивно, тому що коли у 1908 році у Гельдельбергу на філософському конгресі Шиллер згадав про те, що прагматизм виник в Америці, то філософи з Німеччини сприйняли цей факт як зверхність та неповагу до німецької класичної філософії. Шиллер та Джеймс вважаються лідерами прагматичного руху.

Шиллер розвивав один із напрямів гуманізму, проте термін гуманізм (humanitas – людяність), який виник у ХІХ столітті для позначення напрямку у навчанні, з того часу зазнав певних змін. Принципи гуманізму зацентровані на індивідуальних і характерних людських потребах та здібностях, в центрі гуманізму знаходиться людина, із своїми правами, бажаннями, прагненнями. У філософії прагматизму людина розглядається у всіх аспектах свого духовного та фізичного потенціалів. У своїх лекціях Шиллер постійно наголошував на тому, що потрібно звернути увагу на ті причини, що змушують людину звертатися до філософії. Як представник прагматизму, Шиллер пропонує раціональний метод аналізу філософських та життєвих проблем і теорії істини. Будь-яка людина приймаючи різні рішення не може свої дії не узгоджувати із думками. І якщо і трапляються якісь відмінності між думкою та вчинком, то їх завжди можна згладити, розглянути всі наслідки, які виплили при цьому. Шиллер пояснює прагматизм як метод, який допоможе визначити ставлення до дійсності, знайти вихід з будь-якої ситуації. За Шиллером, у прагматизмі немає нічого абсолютного, у ньому відсутній догматизм та прагнення здобути абсолютну істину. Прагматизм є не теорією, а методом, шляхом, знаряддям для подальших дій. Істину Шиллер розуміє як не самоціль, а як таку, яка перевіряється практикою, тому, що саме в цьому призначення істини. Думка ж вважається істинною тільки така, яка доцільно зв'язує між собою речі, вона є істинною як знаряддя праці. Тому ті ідеї, які ведуть нас через життя, забезпечують упорядкованість та послідовність і називаються істинними. Думка істинна це та думка, яка здатна працювати, приносити результат, яка є практичною для всіх. Між істинністю та корисністю Шиллер ставить знак рівності. Проте при визначеності та істинності треба перш за все починати із самого себе, що я сам очікую, на які результати сподіваюся. Думка Гегеля, що вся реальність є розумною гостро критикується Шиллером. Реальність пояснюється ним як потік наших відчуттів, як цілісні психологічні настрої, реальність постійно твориться нами. Людське життя є дуже ризикованою справою, воно складається з постійних пошуків, методів, результатів, дій, які

схильні до переоцінення. Всі дії, вчинки, відносини творяться людиною в певному соціальному відношенні та в певному історичному періоді, а також на певному рівні знання. В такому разі людина не може уникнути відповідальності за все, що вона вчинила, а також мусить, щоб все відчувти все сама і пережити [7].

Загальна спрямованість прагматизму полягає у спробі показати межі мінливого характеру реальності та особливості реакції людини на прояви та зміни. Ідеї прагматизму актуальні і сьогодні, вони допомагають людині у визначеності в житті, у вирішенні головних життєвих проблем. У руслі ідей прагматизму розвиваються різні його варіанти, проте в кожному разі новітні теорії зв'язуються із думками Пірса про прагматизм як логічну теорію знання, твердженнями Джеймса про те, що теорія пізнання вибудовується на розумінні безпосереднього досвіду, ідеями Шиллера про те, що інтелект має практичну функцію, що чисто теоретичної думки немає, що кожна думка насичена актами віри та прагненнями. Прагматизм став невід'ємною частиною людської реальності, а почасти ґрунтовною основою інтелектуальної діяльності людини.

Філософія прагматизму найбільш відповідає людям з аналітичним мисленням, тим, які прагнуть перевести вивірені теоретичні положення саме у площину практичної дії, а не діють за принципом «користь понад усе», навіть у випадку, якщо ця користь має ілюзорний характер. Мова прагматичної філософії повинна бути чіткою, ясною, виваженою, як будь-яка справа, яка логічно продумана і завершена позитивним результатом.

Ідеї філософії прагматизму лягли в основу економічного пізнання. Так, професор В.В. Ільїн у відомій праці «Метафізика економіки» цілком слушно зазначає, що сенсом життя є дійсно справа та дія, а істинним вважається те знання, яке веде до успішної діяльності, до поставленої мети. Отже, істинним є те, що корисне. Це відкриває великі можливості в абсолютизації переконання про пріоритет економіки, зведення економічної вигоди в істину останньої інстанції. Ще У. Джеймс зауважив, що «... істина значною своєю частиною ґрунтується на кредитній системі. Наші думки й переконання «мають силу»,

поки ніхто не суперечить їм, подібно тому, як мають силу (курс) банківські білети, поки ніхто не відмовляється їх приймати. Але всі наші думки мають десь під собою прямі безпосередні підстави, без яких всій будові істин загрожує руйнування, подібно до фінансового підприємства, яке не має під собою основи у вигляді наявного капіталу. Ви приймаєте від мене перевірку якоїсь речі, я приймаю вашу якусь іншу. Ми торгуємо один з одним своїми істинами» [1, с.103]. Як в подальшому аналізує В. Ільїн, запропонована У. Джеймсом концепція істини відображає рух економіки, який свідчить про трансформацію її пізнання від розсудку до розуму, в якому вже головна роль належить хоч інтелектуальній, але все ж таки інтуїції. А від неї вже недалеко до ірраціональних намагань досягти істини [8, с.338-339]. Економічне, економіка стали істиною, як загальнозначуще примусове вірування (Ч. Пірс), оскільки «істина робиться, здобувається в процесі досвіду, як здобувається здоров'я. багатство, тілесна сила» [1, с. 183].

Література:

1. Джеймс В. Прагматизм/В. Джеймс. – К.: Альтернатива, 2000. – 144с.
2. <http://fntropology.ru/ru/texts/burmistr/james.html>.
3. Татаркевич В. Історія філософії: Т.3: Філософія ХІХ століття і новітня/Пер.з пол.. О.Гірний. – Львів: Свічадо, 1999. – 568с.
4. Джемс У. Зависимость веры от воли и другие опыты популярной философии: Пер. с англ. СПб.: В.М.Пирожков, 1904.
5. <http://fntropology.ru/ru/texts/burmistr/james.html>.
6. Джеймс У. Воля к вере / У. Джеймс. – М.: Республика, 1997. – 274с.
7. Schiller F.3.S. Riddes Sphinx.- N-Y., 1970.
8. Базилевич В., Ільїн В. Метафізика економіки. – К.: Знання, 2007. – 718с.